

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.1-2.24>

В. В. Топчій

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
директор
Навчально-наукового інституту права
Університету державної фіскальної служби України

І. С. Курбатова

кандидат юридичних наук,
старший прокурор
прокуратури м. Києва

УЧАСТЬ ПРОКУРОРА В УХВАЛЕННІ РІШЕННЯ ПРО ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЗІ ЗВІЛЬНЕННЯМ ПІДОЗРЮВАНОВОГО, ОБВИНУВАЧЕНОГО ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У статті здійснено теоретичний і нормативно-правовий аналіз участі прокурора в ухваленні рішення про закриття кримінального провадження зі звільненням підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності. Основна мета роботи полягає в дослідженні проблемних питань, пов'язаних зі звільненням особи від кримінальної відповідальності, та правових наслідків цього акту.

Значна увага приділена аналізу порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності та впливу на цей процес прокурора як державного обвинувача, підозрюваного, обвинуваченого та потерпілого, а також урахування позицій кожного з учасників кримінального процесу судом під час ухвалення рішення.

Підкреслено, що позиція підозрюваного, обвинуваченого під час вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності має вирішальне значення, а позиція потерпілого не впливає на рішення прокурора чи суду, що порушує засаду рівності сторін у кримінальному процесі. З метою посилення статусу потерпілого у кримінальному процесі під час ухвалення рішення про закриття кримінального провадження зі звільненням особи від кримінальної відповідальності запропоновано внести зміни у Кримінальний процесуальний кодекс України, якими зобов'язати прокурора та суд обов'язково враховувати позицію потерпілого під час ухвалення цього рішення.

Сформульовано висновок, що запропоновані доповнення у Кримінальний процесуальний кодекс України забезпечать потерпілому можливість відстояти свою позицію під час ухвалення рішення про закриття кримінального провадження зі звільненням особи від кримінальної відповідальності.

Констатовано, що у процесі звільнення особи від кримінальної відповідальності, крім суду та прокурора, беруть участь також потерпілий, підозрюваний (обвинувачений). Хоча самі ці учасники кримінального провадження не ініціюють і не ухвалюють рішення про звільнення від кримінальної відповідальності, проте їхня думка підлягає обов'язковому з'ясуванню в кожному випадку розгляду зазначеного питання, причому як на досудовому розслідуванні – прокурором, так під час судового провадження – судом. Кожен із цих учасників кримінального процесу відіграє специфічну роль у процедурі звільнення від кримінальної відповідальності. Оскільки правовідносини, що складаються між ними, характеризуються процесуальною незалежністю кожного із суб'єктів і здійсненням власної кримінальної процесуальної функції.

Ключові слова: прокурор, звільнення від кримінальної відповідальності, потерпілий, підозрюваний, кримінальне провадження.

Постановка проблеми. Впевнений рух суспільства в напрямі вдосконалення процесів демократизації нашої держави багато в чому залежить від правового регулювання тих процесів, які сьогодні відбуваються в нашому житті. Однією з найважливіших проблем, яка стоїть цьому на заваді, – є злочинність, яка являє собою складне соціальне явище, детерміноване низкою соціально-економічних, політичних, правових, демографічних, психологічних та інших чинників. Протидія цьому явищу – комплексна проблема, вирішити яку тільки шляхом кримінального покарання неможливо, необхідний комплекс кримінально-правових засобів. Одним із таких засобів є закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Звільнення особи від кримінальної відповідальності – це відмова держави від застосування щодо особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, установлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінальної справи, яке здійснює суд у випадках, передбачених Кримінальним кодексом України, та в порядку, встановленому Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звільнення особи від кримінальної відповідальності – це одна з форм закінчення досудового слідства, однак це не є виправданням особи і застосовується за злочини невеликої та середньої тяжкості. Проблеми процесуальної участі прокурора в забезпеченні права на звільнення особи від кримінальної відповідальності були предметом розгляду таких дослідників, як: В. Бесчастний, Г. Глобенко, О. Губська, С. Давиденко, О. Дудоров, П. Каркач, В. Кобернюк, А. Лапкін та ін.

Проте питання звільнення особи від кримінальної відповідальності та закриття кримінального провадження відповідно до положень чинного КПК України, а також водночас забезпечення прав потерпілого в науковій літературі досліджено недостатньо, що потребує їх окремого самостійного розгляду.

Мета статті – дослідити проблеми участі прокурора в ухваленні рішення про закриття кримінального провадження зі звільненням підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. На думку Н. Глинської, однією зі складових частин засади законності є обов'язок прокурора й інших учас-

ників кримінального провадження з боку обвинувачення всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини провадження, як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити ухвалення законних і неупереджених процесуальних рішень [2, с. 25].

Ураховуючи визначення, яке наводиться в п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України (далі – ВСУ) від 23 грудня 2005 р. № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» [3], та положення ст. 286 КПК України, звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення здійснюється судом шляхом закриття кримінальної справи у випадках, передбачених Кримінальним кодексом України (далі – КК України), а також на підставі закону України про амністію чи акта помилування.

Кримінальним законом передбачено такі види звільнення від кримінальної відповідальності: 1) у зв'язку з дійовим каяттям особи (ст. 45 КК України); 2) у зв'язку із примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України); 3) у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 46 КК України); 4) у зв'язку зі зміною обстановки (ст. 48 КК України); 5) у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК України) [4].

Однак, незважаючи на те, що право звільнення особи від кримінальної відповідальності надане тільки суду, прокурор, відповідно до положень ст. 286 КПК України, бере активну участь у цьому процесі. Так, встановивши на стадії досудового розслідування підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності й отримавши згоду підозрюваного на таке звільнення, прокурор складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування в повному обсязі надсилає його до суду. Перед направленням клопотання до суду він зобов'язаний ознайомити з ним потерпілого, з'ясувати його думку щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності. Якщо під час здійснення судового провадження щодо провадження, яке надійшло до суду з обвинувальним актом, сторона кримінального провадження звернулася до суду із клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності обвинуваченого, суд має невідкладно розглянути таке клопотання.

З вищевикладеного можна зробити висновок, що у процесі звільнення особи від кримінальної відповідальності, крім суду та прокурора, беруть участь також потерпілий, підозрюваний (обвинувачений). Хоча ці учасники кримінального провадження не ініціюють і не ухвалюють рішення про звільнення від кримінальної відповідальності, проте їхня думка підлягає обов'язковому з'ясуванню в кожному випадку розгляду зазначеного питання, причому як на досудовому розслідуванні – прокурором, так і під час судового провадження – судом. Кожен із цих учасників кримінального процесу відіграє специфічну роль у процедурі звільнення від кримінальної відповідальності. Оскільки правовідносини, що складаються між ними, характеризуються процесуальною незалежністю кожного із суб'єктів і здійсненням власної кримінальної процесуальної функції.

Так, підозрюваному, обвинуваченому, який може бути звільнений від кримінальної відповідальності, роз'яснюється сутність конкретної підстави його можливого звільнення, наслідки такої акції, а також право заперечувати проти закриття кримінального провадження із цієї підстави. До клопотання прокурора додається письмова згода особи на звільнення від кримінальної відповідальності. Якщо підозрюваний, обвинувачений заперечує проти звільнення від кримінальної відповідальності взагалі або щодо запропонованої підстави, досудове розслідування та судові провадження проводяться в повному обсязі в загальному порядку.

Щодо потерпілого, то тільки в разі звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України) суд ураховує думку потерпілого. Крім того, постанова Пленуму Верховного Суду № 12 конкретизує умови звільнення, а саме: потерпілим може бути лише фізична особа, якій злочином завдано моральної, фізичної або майнової шкоди; примирення винної особи з потерпілим належить розуміти як акт прощення її ним у результаті вільного волевиявлення, що виключає будь-який неправомірний вплив, незалежно від того, яка зі сторін була ініціатором, та з яких мотивів; звільнення винної особи від кримінальної відповідальності та закриття справи у зв'язку із примиренням із потерпілим можливе тільки в разі відшкодування завданих збитків або усунення завданої шкоди. А ось у всіх інших випадках ані КПК України, ані постанова Пленуму ВСУ № 12 не конкретизують умови врахування думки потерпілого. Так,

відповідно до ч. 3 ст. 286 КПК України, прокурор перед направленням клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності ознайомлює з ним потерпілого, з'ясовує його думку щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності. Однак коли потерпілий пороти такої умови звільнення, то як необхідно врахувати його думку? Чи зобов'язаний прокурор до клопотання додати письмове зауваження (заперечення) потерпілого, чи ні? Чому до клопотання додається письмова згода підозрюваного, а потерпілого законодавець проігнорував? Відповідно до положень ч. 2 ст. 288, суд зобов'язаний з'ясувати думку потерпілого щодо можливості звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності. І знову питання: а як? урахувати чи ні? На нашу думку, невирішення цих питань порушує засаду рівності сторін у кримінальному процесі.

Якщо надання підозрюваному, обвинуваченому права безпосередньо впливати на процес звільнення особи від кримінальної відповідальності не викликає заперечень, то позбавлення потерпілого можливості реально впливати на процес ухвалення рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності не є справедливим і виправданим ані із правового, ані з морально-етичного погляду. Ми підтримуємо думку С. Дрьомова про те, що гуманізм не можна розглядати лише з позицій особи, яка порушила кримінально-правову заборону, отже, першочерговою вимогою є забезпечення прав категорії законослухняних громадян, зокрема жертв злочину [5, с. 104]. Аналогічну позицію займає А. Лапкін щодо необхідності розширення числа процесуальних рішень, які вимагають отримання згоди потерпілого. Зокрема, передбачити необхідність не лише з'ясування, а й урахування думки потерпілого уповноваженими не те органами і посадовими особами (передусім прокурором, який є обов'язковим суб'єктом ухвалення відповідного рішення) у будь-якому випадку припинення кримінального переслідування з нереабілітуючих підстав, а на судових стадіях – незалежно від підстави, якщо це здійснюється без постановлення вироку [6, с. 122–123].

Отже, за чинним КПК України правові наслідки волевиявлення потерпілого та підозрюваного чи обвинуваченого щодо звільнення від кримінальної відповідальності різні. Так, відповідно до положень ч. 3 ст. 285 КПК України, думка потерпілого щодо можливого звільнення підозрюваного чи обвинуваченого від кримі-

нальної відповідальності загалом не має юридичного значення, крім випадків звільнення від кримінальної відповідальності на підставі угод. Натомість позиція підозрюваного, обвинуваченого щодо звільнення від кримінальної відповідальності має вирішальне значення – «якщо підозрюваний чи обвинувачений, щодо якого передбачене звільнення від кримінальної відповідальності, заперечує проти цього, досудове розслідування та судове провадження проводяться в повному обсязі в загальному порядку».

Ураховуючи зазначене, нами пропонується ч. 3 ст. 285 КПК України доповнити положенням, що думка потерпілого під час ухвалення рішення щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності обов'язково враховується і впливає на можливість такого звільнення. У зв'язку із цим пропонується ч. 3 ст. 285 КПК України викласти в такій редакції:

«3. *Потерпілому, підозрюваному, обвинуваченому, який може бути звільнений від кримінальної відповідальності, повинно бути роз'яснено суть підозри чи обвинувачення, підставу звільнення від кримінальної відповідальності і право заперечувати проти закриття кримінального провадження із цієї підстави. Якщо потерпілий, підозрюваний чи обвинувачений, щодо якого передбачене звільнення від кримінальної відповідальності, заперечує проти цього, досудове розслідування та судове провадження проводяться в повному обсязі в загальному порядку».*

А також абз. 2 ст. 287 КПК України доповнити вимогою, що до клопотання прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності повинна бути додана письмова згода потерпілого, якщо він є в цьому провадженні, та викласти в такій редакції:

«До клопотання прокурора повинна бути додана письмова згода особи на звільнення від кримінальної відповідальності, а також потерпілого, якщо він є в цьому провадженні».

Під час вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності чинний КПК України на прокурора покладає обов'язок послідовно вчинити такі процесуальні дії: 1) встановити на стадії досудового розслідування підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності; 2) отримати згоду підозрюваного на таке звільнення; 3) скласти клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, форму і зміст якого встановлено ст. 287 КПК України; 4) ознайомити потерпілого з таким рішенням, з'ясувати його думку; 5) обстоювати перед судом вказане клопотання. Остання теза,

на наш погляд, впливає зі змісту ст. 288 КПК України, як і той факт, що рішення про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності ухвалюється судом на підставі розгляду клопотання прокурора та в межах такого клопотання [7, с. 3].

Тобто обов'язковою умовою звільнення особи від кримінальної відповідальності під час досудового розслідування є клопотання прокурора, за винятком вимог ст. 474 КПК України, яка передбачає спеціальний порядок провадження на підставі угоди про примирення (досягнення якого є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності відповідно до ст. 46 КК України), для вирішення питання в цьому випадку достатньо направлення прокурором до суду обвинувального акта з підписаною сторонами угодою. Водночас необхідно зазначити, що звільнення від кримінальної відповідальності під час судового кримінального провадження можливе, якщо клопотання надійшло від будь-якої зі сторін кримінального провадження.

Отже, суд у будь-якому разі повинен оцінити законність і обґрунтованість заявленого клопотання прокурора та закрити кримінальне провадження, а в разі встановлення судом необґрунтованості клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності суд своєю ухвалою відмовляє в його задоволенні та повертає клопотання прокурору для здійснення кримінального провадження в загальному порядку або продовжує судове провадження в загальному порядку, якщо таке клопотання надійшло після направлення обвинувального акта до суду. Звідси напрошується висновок, що суд під час вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності не зв'язаний висновками прокурора із цього питання, а керується лише вимогами закону та власним переконанням.

На думку В. Кобернюка, роль прокурора в ухваленні відповідального рішення можна оцінювати в різних значеннях: 1) як суб'єкта ухвалення попереднього рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності, яке остаточно затверджується судом; 2) як суб'єкта, який ініціює ухвалення судом відповідного рішення за наявності передбачених законом підстав, звертаючи увагу суду на їх наявність; 3) як суб'єкта, який, здійснюючи процесуальне сприяння суду в ухваленні рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності, зобов'язаний надати для цього всі необхідні докази й інші матеріали [7, с. 3].

Отже, хоча прокурор не ухвалює остаточного рішення щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності, проте в кожному конкретному випадку складанню клопотання передують вивчення обставин, оцінка доказів, з'ясування думок учасників процесу щодо можливості звільнення особи від кримінальної відповідальності, формування висновку, який у подальшому ляже в основу судового рішення. Така діяльність прокурора зумовлена його процесуальним статусом, який, відповідно до ч. 2 ст. 36 КПК України, визнається процесуальним керівником досудового розслідування, тобто суб'єктом, який несе безпосередню персональну відповідальність за його перебіг та результати розслідування. Виходячи із цього, роль прокурора в ухваленні на стадії досудового розслідування такого важливого рішення, як звільнення особи від кримінальної відповідальності, і, як наслідок, закриття кримінального провадження, необхідно розглядати як паритетну із судом, коли позитивне рішення суду щодо розглядуваного питання неможливе без відповідного рішення прокурора.

Висновки і пропозиції. Узагальнюючи викладене, можна зробити висновок, що ухвалення рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності – це не одноосібний акт суду, а також процесуальна діяльність прокурора, пов'язана зі збиранням, оцінкою доказів і ухваленням рішення, узгодженням його з підозрюваним, обвинуваченим і з'ясуванням думки щодо цього питання потерпілого, однак ця думка немає вирішального значення для ухвалення рішення. Таке положення свідчить про наявність деяких проблем правової регламентації та теоретичного осмислення процесуального порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності та закриття кримінального провадження,

зокрема, щодо посилення процесуального статусу потерпілого та розширення його можливостей впливати на ухвалення рішення щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Список використаної літератури:

1. Практичний коментар – роз'яснення до Кримінального процесуального кодексу України. Зразки процесуальних документів у кримінальному провадженні / Я. Васильчук та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 720 с.
2. Глинська Н. Стандарт неупередженості сторони обвинувачення в розумінні ч. 2 ст. 9 КПК України: значення та критерії. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 2. С. 25–32.
3. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 12. *Вісник Верховного Суду України*. 2006. № 2. С. 13–16.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / О. Мотлях та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 696 с.
5. Дрьомов С. Проблемні питання правового регулювання захисту прав та інтересів особи під час реалізації положень чинного Кримінального кодексу України про звільнення від кримінальної відповідальності. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2008. № 10. С. 100–109.
6. Лапкін А. Роль прокурора в забезпеченні прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному судочинстві України : монографія. Харків : Право, 2012. 264 с.
7. Кобернюк В. Взаємодія суду, прокурора та інших учасників кримінального провадження при прийнятті рішення про закриття кримінального провадження зі звільненням обвинуваченого від кримінальної відповідальності. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. № 17. С. 1–5.

Topchii V. V., Kyrbatova I. S. The participation of the prosecutor in the decision on the disclosure of the criminal proceedings with the release of the suspected, prosecuted order

Theoretical and regulatory legal analysis of the prosecutor's participation in the decision to close the criminal proceedings with the release of the suspect accused of criminal responsibility was carried out. The main purpose of the work is to investigate the issues related to the release of a person from criminal liability and the legal consequences of this act.

Much attention is paid to the analysis of the procedure for the release of a person from criminal liability and the influence of the prosecutor as a state prosecutor, suspect, accused and victim on this process, as well as taking into account the positions of each of the participants in the criminal process by the court during the decision.

It is emphasized that the position of the suspect, the accused in deciding whether to release a person from criminal responsibility is crucial, and the position of the victim does not affect the decision of the prosecutor or the court, which violates the principle of equality of the parties in criminal proceedings. In order to strengthen the status of the victim in the criminal process

during the decision to close the criminal proceedings with the release of the person from criminal responsibility, it is proposed to amend the CPC of Ukraine, which oblige the prosecutor and the court to take into account the position of the victim when making this decision.

It is concluded that the proposed amendments to the CPC of Ukraine will provide the victim with the opportunity to defend their position when deciding to close criminal proceedings with the release of a person from criminal responsibility.

It is stated that in addition to the court and the prosecutor, the victim, the suspect (the accused), are involved in the process of release of the person from criminal responsibility. Although these participants in the criminal proceedings themselves do not initiate or make a decision on the release from criminal responsibility, their opinion is subject to mandatory clarification in each case of consideration of the said issue, both during the pre-trial investigation by the prosecutor and during the court proceedings by the court. Each of these participants in the criminal process plays a specific role in the procedure for the release from criminal responsibility. Because the relations between them are characterized by the procedural independence of each of the subjects and the exercise of their own criminal procedural function.

Key words: *prosecutor, release from criminal responsibility, victim, suspect, criminal proceedings.*